

2013 szeptember Tanulmány

Balázs Gábor: A párizsi kommün emlékezete

A párizsi kommünön kívül aligha van olyan esemény, amely a széles értelemben vett „baloldali tábor” teljes konszenzusának inkább tárgya lenne, amelyet könnyesebb szemmel ünnepehnénk: „Vive la Commune!” – ezzel azért többé-kevésbé mindenki egyetért. Ez persze azért is van így, mert talán ez az a fontos történelmi esemény, amelyről a legkevesebbet tudunk. A jelenség nem véletlen: végeredményében a Vörös Hét utolsó napjától a XX. század hetvenes éveinek elejéig (*grosso modo* a centenáriumiig) a kommün története, hogy úgy mondjuk a „politika foglya volt” – azaz a történelmi eseményt különböző politikai irányzatok használták fel eltérő céljaikra. Addig úgy tűnt, hogy a kommün emlékezete példátlanul időtálló, sokáig „az el nem múló múlt” volt: a Kommün egy évszázadig nagyon is jelentett valamit.

Az 1970-es években a nagy ideológiai viták kiüresedésével, a Franciaországban valóságos ellenhatalmat és ellentársadalmat kiépítő Francia Kommunista Párt lassú visszaszorulásával, az újbaloldal lecsengésével úgy látszott, hogy a kommün elveszti politikai jelentését és jelentőségét – és maga is a „nagy nemzeti elbeszélés” részévé válik. Végül azonban a 2000-es évek jobboldali fordulata és a libertárius („anarchizáló”) baloldal újjáéledése ismét politikai jelentést adott neki: a kommün az előbbieknél újra a „prolik vandál orgiája”, az utóbbiaknak pedig a „végre megtalált politikai forma” lett. Kacsringós utat járt be az emlékezet.

Az élő történelem (1871–1917)

Versailles hangjai

Az 1871-től 1917-ig terjedő korszakban a kommün még valóban az „élő történelem” része volt, ekkor a történelmi emlékezet még magának a kommün által és ellenében vívott harcoknak a folytatása volt más eszközökkel. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a versailles-iak számára a kommün elleni engesztelhetetlen küzdelem korántsem fejeződött be a harcok végével. Mivel immár a megszólalás lehetőségének monopóliumával bírtak, azonnal hozzáfogtak a kommünárok¹ emlékének gyalázásához, éppen olyan mérhetetlen gyűlölettel és dühvel, mint ami a harcok során jellemezte őket. Viszonyulásukban egy érdekes paradoxonra lehetünk figyelmesek: egyszerre hirdették, hogy a kommün

förtelmes bűnei sosem felejtődnek el, miközben komoly erőfeszítéseket tettek arra, hogy magukat a kommünárokat a *damnatio memoriae*, az emlékezetből való kitörlés is sújtsa. Nevük kiejtése tilos volt, létezésük tagadott, még maga a kommün szó említése is bűncselekménynek számított.

Paul Lidsky remek könyve 1871 és 1873 között háromszáz megjelent kommünellenes kötetéről tud (nem beszélve most a többeszernyi újságcikkről, fényképről, karikatúráról), amelyek közös vonása, hogy azzal a fő céllal íródtak (természetesen a szokásos hatalomhoz való dörgölözés mellett), hogy legitimálják, sőt bátorítsák az elképesztő méreteket öltő versailles-i represzsiót és bosszúállást. Ebből a célból a kommünből nemcsak az osztályharc rémisztő iskolapéldáját „csinálták”, hanem valamiféle vörös apokalipszist, minden idők barbárságának legfelsőbb fokát, az abszolút metafizikai gonoszt.

Az osztályharc elrettentő példajaként is bemutatott kommünárok nem csupán állatias módon barbárok voltak, hanem egyszerre tudatos proletárok is, akik nagyon is felelőssé tehetőek a tetteikért. Ez a kép azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy a kommünt ne csak mint az osztályharc egyik epizódját, hanem mint a barbárság és a civilizáció közti háború egyik véres fejezetét is láttassák. A proletárok mint „belső barbárok” felmutatása a XIX. század nagy találmánya volt (aligha meglepő, hogy a sok tekintetben a korabeli kapitalizmusra hajazó korunkban ez nem csupán visszatérőben van, hanem még etnikai elemekkel is kiegészül...) – ez kerül példátlan „magaslatokra” a kommünről szóló munkákban. Mindez kiegészül a kommünárok „leidegenezésével” (amihez az Internacionálé felelőssé tétele volt a legkézenfekvőbb eszköz): „az Internacionálé, ez a szabadkőműves bűnszervezet trónolt a párizsi városházán. Tagjait az Európa minden részéből származó haramiákból és útonállókból rekrutálta. Lengyel hamisítók, Garibaldi csirkefogói (*bravi*), szláv szabadcsapatok (*pandours*), porosz ügynökök, yankee kalandorok kavalkádja alkotta a haderejüket. (...) Párizs két földrész salakjának és söpredékének vált a gyűjtőhelyévé.” Büszkék lehetünk arra, hogy a magyar Frankel Leó volt ebben a propagandában a kozmopolita összesküvés egyik szimbóluma: „Micsoda szégyen! Azok az emberek, akik megtagadták a nemzet lobogóját, még ráadásul egy németet választottak vezetőjüké, aki most parádézik Párizs utcáin. Ez a porosz Frankel névre hallgat, nagydarab szőkésbarna német, nagy orrú, vékony arcú, gonosz tekintetű, akit meztláb űztek ki a saját országából” (más „forrásokban” Frankel inkább turbános „turco”).

A francia sajtó már a harcok másnapjától sulykolta, hogy a kommün egész Európából szalajtott vad hordáknak a műve: azzal, hogy a kommünt egy kozmopolita összesküvés részévé tették, lehetővé vált, hogy a felkelőket megfosszák minden patriotizmusuktól (noha a haza védelme volt a felkelés legfontosabb oka, a kommünárok önazonosságában pedig a legjelentősebb elem – a republikanizmus mellett – éppen a patriotizmus² volt), és lényegében a poroszok ügynökeivé tegyék.³

A kommünárok tehát az egész világ salakjai voltak, de még ezen is túl a történelemben előforduló minden barbárság megtestesítői, általuk a történelem legszörnyűbb alakjai keltek újra életre, hogy rémes terrort hozzanak a városra: „a lángoló Párizs fényeinek mindenki láthatta, hogy az önkényuralom és a demagógia ugyanarról a töről fakad. Néró a századokon átnyúlva adta a fáklyát Babeuf kezébe. Ezek valóban Káin utódai voltak”. A kommünárok az emberiség története hajnalától létező metafizikai gonosz jelenkori megtestesítőjévé váltak még ábrázolásukban is: a karikatúrákban gyakran szörnyalakot öltenek (a „gyűjtogató nő”, „les pétroleuses”, teljesen légből kapott alakjai ennek legismertebb példája: a gyakran fiatal nő, akinek a vonásait a gyűlölet, az erkölcstelenség fúriává változtatja). Versailles örült dühének a nők

mellett (noha a gyermekeik sem felejtődtek el természetesen) elsősorban Gustave Courbet volt a kedvenc célpontja, ahogyan a Le Figaro írta 1872-ben: „A kommün aljas banditái, akiknek Courbet volt a kedvenc bohócuk, nem politikai ellenségek. Ellenségei ők az egész társadalomnak és a fennálló rendnek. Tudják, milyenek voltak a politikai ideáljaik? Elég szemügyre venniük Courbet úr esztétikai elveit: ami a politikában a »vedd el, amit akarsz, ölj és gyűjtogass, hogy elvehesd«, éppen az, ahogyan Courbet fest, aki brutálisan ábrázolja a konkrét valóságot, a vulgáris alávaló részleteket.”

Barbárok, szörnyek, démonok: a kommünárok a hübrisz pecsétjét viselik magukon, annak valóban antik értelmében. Ez azt is jelenthetné, hogy legalább gonoszságuk nagy formátumát el kellene ismernünk – erről azonban szó sincs. Végtelen mértékben szörnyetegek ők, azonban mégsem tudják sohasem levetkőzni alacsony származásukból fakadó szánalmas közepszerűségüket: ők a „megrészegült Sardanapálok” vagy éppen a „külvárosok Hérosztratoszai”. Képtelenek elhagyni külvárosi szokásaikat, még a pusztításuk mértéke sem önálló akaratuknak köszönhető, hanem (egy másik korabeli toposszal szólván) annak, hogy mindvégig részegen cselekedtek. „Alkoholfelhő ült a plebejusok forrongása felett. A kommün alatt „az uralom egyik eszköze” a borosüveg volt. (...) Az őrült ellenállásuk erejét elsősorban a delirium tremensnek köszönhatték”. A kommünárok tehát egyszerre voltak mérhetetlenül bűnösök és elképzelhetetlenül hitványak.

A bűnös város

Párizs a XIX. század végén korántsem egy város volt a sok közül: ez volt a legszimbolikusabb tere az urbanizációnak, a modernitás sajátos városi szövetét alkotta, valóban a század fővárosa volt. Egy nagy történelmi összecsapás kiemelt helye: a kommün kapcsán az egyik tábor a „forradalom fővárosáról”, míg a másik a modern Babilonról beszélt. A versailles-iak győzelmük után még tovább mentek: igazi vallásos megtisztulási szertartásokat tartottak szerte a városban, ezeryi misére került sor azokban a templomokban, amelyeket a kommünárok megbecstelenítettek, és társadalmi klubokat rendeztek be bennük. Tervbe vették a kommün emlékének eltörlését a város szövetéből is, azaz a forradalom előtti állapotok visszaállítását és/vagy a város történetében egy új korszak kezdetének szimbolikus jelzését, azonban a Sacré Coeur⁴ ismert kivételével, viszonylag kevés konkrét intézkedés történt.

Egyrészt, mert az intranzigens katolikusok kormánya („Ordre moral”) mindösszesen két évet volt hatalmon 1873 és 1874 között, másrészt, mert az ultrakatolikusok maguk is erős kisebbségben voltak már a bűnös város sorsáról határozók között. A kisszámú – általában a megtisztulás aktusára utaló – emlékművek esetében az abszolút rosszal azonosított kommünárokat meg sem említették: belőlük csak a bűneik maradtak meg. Azonban a lényeg nem is ez volt: a cél a győztesek szerepe mellett az áldozatok szerepének a kisajátítása a versailles-iak számára. Noha Versailles bosszúja összehasonlíthatatlanul véresebb volt, mint a kommün távolról sem véres uralma⁵ (elsősorban a Véres Hét kollektív félelmi paranoiájában és apokaliptikus légkörében kivégzett tűzokat szokás emlegetni), mégis ezek az emlékhelyek arra utaltak, hogy csak a kommün őrült tombolásának az áldozatai az áldozatok. Külön arculcsapása volt a megtorlás áldozatai emlékének, hogy általában Párizs szegényebb negyedeiben állították fel őket, ahol nagyon is emlékeztek a saját mártírjaikra.

A legtöbbször latin nyelvű (túl az ultramontán katolicizmuson nyilván ezzel a szociális distinkciókra is utaló) emlékművek kis száma azzal is

magyarázható, hogy a győztesek egyre inkább a *damnatio memoriae* eszközét választották a kommünnel szemben. Ez egyébként meg is felelt a lassan a mérsékelt republikánusok kezére kerülő III. Köztársaság igényeinek is: a lehető leggyorsabban megszabadulni a felkelés emlékeitől. Úgy tűnt, hogy a kommünből nem marad más, mint a példátlan barbárság emléke, amely elnyerte méltó büntetését. Az életben maradt kommünárok a mérsékelt republikánusoktól sem számíthattak többre, mint megvető és gyanakvó felejtésre.

Azonban a legyőzöttek nem nyugodtak ebbe bele, és lassan szimbolikusan is felemelték a fejüket a reakció emlékezetével szemben – ott, ahol erre lehetőségük volt: az emigrációban.

Az emigráció emlékezete (1871–1880)

Kétezerre tehető azon kommünárok száma, akik megmenekültek Versailles bosszújától, és eljutottak – többnyire – Belgiumba, Svájcba vagy Angliába. Mint általában a politikai emigrációk esetében, az emigrációt kiváltó történelmi esemény emlékezetének megőrzése egyfajta pótlékot is kínált a valódi politikai cselekvés hiányára – ez különösen olyan esetekben van így, amikor az emigráció nagy részét „írástudó” emberek alkotják (és ez a kommün esetében, amelynek valójában az „elitjének” egy része tudott emigrálni, nagyon is így volt).

A kommün történetét elmesélő első könyvre (máig ez az egyik leghíresebb egyébként), Benoît Malon művére alig pár hónapot kellett várni: a kötet, mint ahogyan erre a címe is utal („La troisième défaite du prolétariat français” – Neuchâtel, 1871.), elhelyezi a kommünt a forradalmi história történetében a proletariátus másik két „Szent Bertalan-éjének” (1832, a lyoni takácsok lázadása és 1848 júniusa) sorában. Természetesen tagadja a kommün „bűnben fogant” eredetét, és a versailles-iakat azzal vádolja, hogy „az osztályharcok hatezer éves története legvéresebb epizódjának” elkövetésében bűnösök.

Az emigráció irodalmának kulcskönyve azonban mégiscsak Prosper-Olivier Lissagaray nagy munkája, amely megalapozta maguknak a kommünároknak a kommünképét, és nagyban hatott a későbbi ábrázolásokra is. A mű kétségtelenül nem elfogulatlan, érzelmeikkel teli, gyakran megható olvasmány, amelyben érdekesen keverednek személyes beszámolók (a szerző közvetlen tapasztalatain túl több száz ilyen öszszegyűjtött), politikai elemzések, gyakran magával a kommünnel szemben is kritikát megfogalmazó szerzői vélemények, a legkisebb részletekbe belemerő eseménytörténet és lírikus himnuszok – ám a könyv történészi munka: a kornak, a szituációnak, a szerző helyzetének megfelelően romantikus történetírás, de történetírás. Komoly figyelemmel a forráskritikára is (amikor Lissagaray 1896-ban újra kiadta a munkáját, számos helyen korrigálta). A könyv egyszerre hőseposz, remek olvasmány, de a történészek számára is a legalapvetőbb munka a kommünről.

Az emigrációs emlékezésekben, ahogyan az lenni szokott, dominál a „hol rontottuk el?” kérdése. Leginkább a Marx műveiből ismert két alapmotívum szerepel náluk is: Versailles megtámadásának az elmaradása és a Francia Nemzeti Bank aranykészletének a sorsa. Érdekes, hogy a volt kommünárok úgy vélték, hogy a győzelem nem volt lehetetlen (Marx – és vele az egész marxista hagyomány – ezt enyhén szólva

nem így látta), a vereséget szerintük éppen a kommün „túlzott puhasága” és a politikai-katonai stratégia hiányosságai okozták.

A visszaemlékezések legfontosabb témája a Véres Hét borzalma. Természetesnek kell látnunk ezt, ha nem tévesztjük szem elől (mint fentebb szoltunk róla), hogy Versailles repressziójának az egyik legvisszataszítóbb eleme éppen Párizs áldozatainak eltagadása volt. A kommünárok teljes joggal hangsúlyozták mindezt, hiszen a kor normáihoz képest a versailles-iek boszszúja elképzelhetetlenül véres volt (hozzátehetjük, hogy mindezt érvként használták fel az amnesztia mellett mind az ex-kommünárok, mind az amnesztia-párti republikánusok). Mindenesetre ez az áldozatok mártíriumára koncentráló emlékezet komoly nyomokat hagyott az utókoron is: a kommün elsősorban a mártírjainak ünnepe lett (gondoljunk Marx szép szavaira), magának az eseménynek a társadalmi-politikai jellege és mondanivalója háttérbe szorult. Erre utal az is, hogy a kommünön kívül kevés olyan forradalomról tudunk, amelynek nem a kitörését, hanem a bukását ünnepeljük. Ennek az ünnepnek, felvonulásnak lett a helye a híres Kommünárok fala (Le Mur des Fédérés) a párizsi Père-Lachaise temetőben.

A Kommünárok fala és az emlékezet ereje (1880–1917)

„Ideje felejteni. Mindkét oldalnak” – ez volt a végre tartósan kormányra került mérsékelt köztársaságiaknak a legfőbb mondanivalójuk a kommünárok számára kihirdetett 1880-as amnesztiával. Ez az óhaj a lehető legkevésbé vált realitássá, amire nem árt emlékeztetni már csak azért sem, hogy elkerüljük az anakronizmust és a hamis teleológiát: egyáltalán nem volt magától értetődő a korban, hogy a kommün ennyire a történelmi emlékezet része maradjon, hogy a Père-Lachaise a kommün híveinek zarándokhelye lesz, míg a Sacré-Coeur, a bűnös város megváltásának szimbóluma, a reakcióé. A kérdés 1880 környékén nagyon is nyitott volt, a „felejtésben való megbékélés” pedig akár lehetségesnek is látszott.

A kommünárok hazatérésének lehetőségét megnyitó teljes körű amnesztiatörvényt végül Léon Gambetta javaslatára (olyan támogatók mellett, mint Victor Hugo vagy Louis Blanc) széles körű támogatással fogadták el, mintegy a köztársaság végre megtalált republikánus többsége egységének szimbólumaként. Mindenesetre az érintettek visszatértét a lehető legdiszkrétebbre szervezték, Louise Michel, a „Vörös Szűz” esetét leszámítva, akit tízezres tömeg várt a pályaudvaron, a hazatérés csendben zajlott le. A nagy republikánus megbékülés igen közelinek látszott: az 1881-es választásokon induló volt kommünárok alig kaptak szavazatot, komoly nézeteltérések választották el őket a frissen megalakult új Munkáspárttól (az „ortodox marxista” ún. guesdisták pártjától), azaz úgy tűnt, hogy az új szocialista generációban már kevés szerepet fognak játszani. A kommün programja gyakorlatilag elfelejtődött (leszámítva az ún. alemannisták föderalizmusát és közvetlen demokráciáját), azok a kommünárok, akik hazatértük után még politikai szerepet játszottak (mint Jean Alleman, Eduard Vaillant vagy Louise Michel), inkább kivételnek számítottak (a hazatérő kommünárok többségükben elfeledve, gyakran nyomorban éltek le hátralevő életüket), a Kommünárok falához tartó emlékező felvonulás pedig 1881-ben alig ötszáz embert vonzott.

Minden arra utalt, hogy a kommün valóban múlttá vált, de éppen ekkor, az 1880-as években jött létre a kommün ma is közismert „mítosza”. Mítosz, amely inkább alapozódott a holtak emlékére, mint az élők erejére, és inkább egy történelmi helyre, mint magukra a szereplőkre. A Père-Lachaise már 1871 előtt is inkább „ellenzéki” temetőnek számított: a XIX. század különböző rezsimeinek ellenállóit előszeretettel

temették ide, ahol a szertartások gyakran torkollottak összetűzésbe a rend erőivel. A kommünbéli történetét mindenki ismeri: a versailles-iak a temető fala előtti árokba lőttek 147 kommünárt, az utolsó ellenállókat. Az, hogy a hely ilyen erejű szimbólummá vált, nagyon sokat köszönhet egy Genfben menekült kommünár festő, Ernest Pichio munkáinak. Voltaképpen ő „találta ki” a Falat, legalábbis abban az értelemben, hogy ő teremtett belőle máig ható szimbólumot. A Fal, az utolsó csata helye, amelynek hátukat vetve, hangsúlyosan állva hálnak meg a hősök, a régi antik minták átvétele (amelyről a versailles-iak azt hitték, hogy az ő monopóliumuk, hiszen csak ők értenek hozzá), amikor még tudták, hogyan kell meghalni, az árok, a közös sír, a gyász szimbóluma, a Fal, mint az emlékezet helye és az új harcok ígéretéé...

Az első, 1880-as Falhoz vonulás még a véletlen műve volt, a köztársasági kormány betiltotta a két szocialista lap által a Bastille-térre szervezett megemlékező gyűlést, ezért vonultak végül a Père-Lachaise-be: a légkör a lehető legfeszültebb volt, a lovas rendőrök kivont kardokkal kísérték a tömeget, amely egyetlen szónoklat, hangos szó nélkül tette le az emlékezés virágait a Fal tövében.

A Fal a lehető legkevésbé előre elrendelt módon vált az emlékezet színhelyévé, szerepe sokáig több mint bizonytalan, később is konfliktusok forrása: egyrészt a rendfenntartó erővel – még 1894-ben is összeütközés volt egy „Testvéreinknek, akiket megölték a versailles-iak” feliratú koszorúból, azaz lehetőség volt az áldozatokra való megemlékezésre a gyilkosok megemlézése nélkül. Másrészt a megemlékezők táborában is mind érezhetőbb lett a politikai-ideológiai megosztottság. A megemlékezés helye végül lassan utat tört magának, évről évre többen voltak a Falnál, lassan kialakultak a rituálék, elhangoztak az első beszédek, dalok és így tovább – noha ezek jelentősége a nagypolitikában és a nagy közéletben igen csekély volt: 1885-ben például ötezren emlékeztek a kommünre, miközben több mint egymilliónyan kísérték utolsó útjára Victor Hugót.

A kommün örökségét illető ideológiai megosztottság első jeleit az anarchisták (ismételt) önmagára találása hozta az 1890-es évek elején. „Doktrinális” szempontból a kommün valóban leginkább a korabeli anarchista elvekhez állt közel: ők az események után közvetlenül nem kevés joggal ünnepezték a kommünben saját aspirációik megvalósulását. Az anarchisták meggyőződéséhez állt a legközelebb az a következtetés is, amelyben a kor sok szocialistája osztozott: a kommünt érő represszió kegyetlensége olyan mélyre ásta az árkot a burzsoák és a proletárok között, hogy innentől lehetetlen lesz köztük a megbékélés, az osztályharc új szakasza érkezett el.⁷

Az 1890-es években színre lépő új anarchista generáció, a „tett propagandájának” (az egyéni terrornak) a generációja azonban már egy másik kommünkép bővületében élt, és nem megemlékezni akart csupán, vagy éppen inspirációt meríteni ebből a történetből, hanem bosszút állni. Legforróbb éveikben (1892–1894) az anarchista merénylők álnevei sokat mondanak arról, mit jelentett nekik a kommün: „Belleville fáklyája”, „a pétroleuse”, „a gyújtogató” – persze a burzsoá sajtó is derekasán játszotta a ráosztott szerepet. A szalagcímek minden kisebb merénylet után az „égő Párizsról” számoltak be, amiről akkor természetesen mindenkinek a kommün jutott eszébe. Mindez nem akadályozta meg, hogy a „tett propagandájának”, az egyéni terror korszakának elmúltával a kommün megtartsa helyét az anarchista történeti emlékezetben (például Jean Grave *Les Temps nouveaux*-jának – az első világháború előtti kor legfontosabb anarchista újságjának – a kommün az egyedüli történelmi referenciapontja, amelyben, mint írták, azért „sok volt az öreg jakobinus”). Ez a hely a későbbi történelmi korszakokban azonban távolról sem a privilegizált: Kronstadt, a Mahnovscsina, a vörös-fekete Katalónia jóval kitüntetettebb szerepet kap a mai napig, mint a párizsi kommün.

Történetünkben a következő fontos esemény 1908-ban játszódik le, amikor a pár évvel azelőtt a II. Internacionálé kemény nyomására egyesülő francia szocialista párt, az SFIO (Section française de l'Internationale ouvrière) rákényszeríti befolyását a kisebb szocialista csoportokra a kommünre való megemlékezést illetően is. Ekkor már a kommün szó sem tiltott, ekkor kapja a Fal a ma is látható feliratot: „Aux morts de la Commune/21–28 mai 1871”. A megemlékezés mintegy „hivatalos szocialista” jelleget kap, ráadásul egy olyan párt részéről, amelynek a viszonya (a mártíroknak járó tiszteletadás gesztusán túl) több mint ambivalens a kommünhöz. A párt részt vesz a heroikus felkelés emlékének ápolásában, anélkül azonban, hogy szólna arról, hogy a kommün politikai programjáról mit is gondol egészen pontosan. Ahogyan a volt kommünár, az SFIO fontos alakjává váló Eduard Vaillant fogalmazott: „ma már nem arról van szó, hogy a kommün mit tett, mit nem tett, vagy hogy mit kellett volna tennie. A kommün harcolt – ennyi éppen elég”.

A párt vitathatatlan vezetője, Jean Jaures attitűdje a kommünrel szemben alapvetően tipikusnak mondható az egész 1914 előtti „hivatalos” szocialista mozgalomra: igen, *hommage*; igen, hűség az emlékehez, de alapvetően mégis távolságtartás. A mérsékelt köztársaság politikai rendszerébe tulajdonképpen probléma nélkül beágyazódó SFIO pontosan érezte, hogy a kommün és emléke sok tekintetben vízváltó, nem lehet egyszerre egy párt republikánus és a kommün híve. Azonban a sok tekintetben „későn érkező” párt az igazi saját ünnep hiányát érezte: az identitása egyik alapját jelentő republikánus hagyomány július 14-éje az egész republikánus oldal ünnepe volt, ebben a pártnak nem lehetett kitüntetett szerepe; a munkásmozgalom május elsejéje pedig elsősorban a szakszervezet, a CGT ünnepe volt, amellyel a pártnak egyáltalán nem volt felhőtlen a viszonya. A kommün (egyáltalán nem mellékesen tisztán választási megfontolásokból, hiszen a munkásbázis kollektív emlékezetében a kommün nagyon is fontos helyet foglalt el), a felkelésről való megemlékezés szinte egyedülként „adta magát”, leginkább mint éves záradoklat a „Falhoz”.

A felvonulás záradoklatjellege, maga a helyszín (egy temető), ahol végül is a halottak kultusza zajlik, a szinte szakrális rítusok közötti megemlékezés – mindez hozzájárult, hogy a kommünnek ne a szociális-politikai programja vagy éppen a történelmi jelentősége, hanem a mártíromsága kerüljön a megemlékezések fókuszába. Mint említettük, ez egyáltalán nem volt a kor szocialistáinak ellenére. Maga Jaurès aligha fogalmazhatott volna egyértelműbben a párt híres, 1908-as toulouse-i „szintetizáló” kongresszusán: „azt mondhatjuk, hogy a kommün győzelme is csak saját céljai vereségének egy formája lett volna. Diadala nagy valószínűség szerint abban állt volna, hogy megspórolja nekünk Thiers uralmát és közvetlenül elhozza Gambetta köztársaságát”. Azaz: a francia „hivatalos szocializmus” számára „a végre megtalált politikai forma” nem a Kommün, hanem a köztársaság.

A hivatalos jelleg azt is jelentette, hogy az SFIO felelősséget vállalt a rendért is, a párt „bizalmi emberei” (a modellt a német SPD-től vették át) vigyáztak a felvonulás „zavartalan lebonyolítására”. Az 1913-as megemlékezés (nagy siker volt 150 ezer részvevővel!) nagy szerepet kapott a párt antimilitarista kampányában is, amelyben a szocialisták a kommünrel való direkt történelmi párhuzam révén utasították vissza a háborút. Ez első látásra meglepő lehet, hiszen a kommünárok távolról sem voltak pacifisták, azonban antimilitaristák kétségkívül igen: visszautasították az állandó hadseregeket és a népek közti háborút (egyébiránt ezért döntötték le a Vendome téri oszlopot).

A republikánus konszenzus lehetetlensége (1908–1914)

Az eddigi képből az derülhetett ki, hogy a Versailles és a kommün közti élet-halál-harc teljesen betöltötte a történelmi képet – ez így nem igaz már a harc idejére sem, még kevésbé az után. Már a polgárháború idején is létezett egy „harmadik oldal”, a „megbékítő” pártja (nagy vonalakban azt javasolták, hogy a harcok záruljanak le, írjanak ki új választásokat, és persze Párizs municipális jogait tartsák tiszteletben) – olyan nevekkkel, mint Léon Gambetta, Victor Hugo vagy éppen Georges Clemenceau. Aligha véletlenül ők álltak a kommünároknak járó amnesztiáért folytatott harc élére is, hiszen az amnesztia mégiscsak azt jelenti, elismerjük, hogy valakik bűnös cselekedeteket hajtottak végre, de azt is, hogy ezt valamely magasabb eszme nevében tették – ami a mi respektusunkra is számíthat.⁸

A hatalomra jutó mérsékelt köztársaságiak kommünképe jóval összetettebb volt, mint a versailles-i reakcióé: nagyon is elismerték mély republikanizmusát, azonban kárhoztatták forradalmiságát, illetve egyetértettek abban, hogy a törvényes rend a korban a versailles-iak oldalán állt, akiknek royalizmusát azonban elvetették. A századfordulóra a mainstream francia politika (és például a nagyon fontos iskolai oktatás!) kommünképét már inkább ők határozták meg: ebből eltűnt az a tarthatatlan álláspont, hogy a kommünárok „hazaárulók” lettek volna, meglehetősen semlegesesen tárgyalták az eseményeket, amelyeknek a fő mondanivalója már a polgárháború pusztító hatásainak leírása és persze a fennálló rendszer, a parlamentáris, liberális, racionalista köztársaság apológiája volt, ahol immár békét köthetnek a szemben álló felek.

Magukon az uralomon lévő körökön kívül ez a kép azonban sohasem tudott igazán uralomra jutni, a kommün nem vált a nagy nemzeti republikánus elbeszélés részévé (mint akár „1793”, hiszen a „Forradalom egy blokk”, ahogyan Clemenceau – és vele lényegében mindenki – tartotta): megmaradt egyfajta allegóriának, jó és rossz manicheista küzdelmének, a barbárság és a civilizáció harcának, amelyben az intézményesült köztársaság mindenkivel szemben állt. Az elhallgatás (ahogy Gambetta fogalmazott: „az amnesztia felejtés, mert csak egy Franciaország, csak egy köztársaság van”), az amnesztiában megnyilvánuló némi elismerés politikája szó szerint „Falba” ütközött: a lemészárolt kommünárok emlékébe, amelyet híveik és örököseik nem akartak elfelejteni. Ezután az orosz októberi forradalom mindezt intenzívebbé tette – és persze új politikai erők új politikai céljait hozta be a kommün emlékébe.

A proletárforradalom avantgárdja (1917–1971)

Ahogyan Leninből, az Állam és forradalom szerzőjéből Kronstadt hóhéra, a „semmi hatalmat a szovjeteknek” híve, a frakciók betiltója és a NEP elindítója vált, úgy lett a kommün a proletárdiktatúra modelljéből valamiféle homályos hivatkozási alap, amelyet a „kommunalizmus” bármilyen értelmétől kilométerekre álló bolsevik párt lényegében arra használt fel, amire akart. Először is szolgált „a forradalmi terror” alátámasztására (erről a specialista, Trockij kapcsán lentebb szólunk), másrészt a kommün bukása igazolta a centralizált bolsevik párt létének szükségességét és persze azt, hogy „a mértékletesség a pokolba visz”. Harmadrészt a bolsevik forradalom (amelynek lefolyási módja, céljai, jellege egyáltalán – kommunista értelemben vett – lehetőségessége távolról sem volt mindenki által elfogadott Nyugat-Európában) európai „filializációjának” biztosítására is szolgált: a kommünrel való egyértelmű rokonság nagyon is fontos elem volt azok ellen,

akik Oroszország elmaradottságával érveltek a bolsevik kísérlet ellen.

Idézzük fel egy pillanatra Alain Badiou-t, aki szerint a párizsi kommün megkapó újdonsága és radikális elbukása le is zárt egy szakaszt a „kommunista hipotézis” történetében:9 „[a végül, majd fél évszázados megszakítotttság után, 1917-ben kezdődő] második szakaszban már nem a kommunista hipotézis zászlaja alatt küzdő népi- és munkásmozgalom léte a legfontosabb probléma, de nem is a felkelés formájában történő forradalom általános eszméje. A probléma itt már a győzelem és a diadal tartósságának kérdése. Vagy másképpen fogalmazva: ekkor már nem a hipotézis megfogalmazásáról vagy próbára tételéről van szó, hanem a megvalósításáról. Ebből a nézőpontból az általános érvényű megállapítást, a lényegét Lenin fogalmazta meg, amikor kijelentette, hogy »most beléptünk a győztes proletárforradalmak korszakába«. Valójában az történt, hogy a párt, mely megfelelő formának bizonyult a katonai felkelés sikerre vitelében a meggyöngült reakciós hatalmakkal szemben, teljesen inadekvátnak bizonyult a marxi értelemben vett proletárdiktatúra államának létrehozatalában, mely államnak egyfajta, az átmenetet biztosító nem-államnak, egy hatalmat gyakorló nem-hatalomnak kellett volna lennie az államhatalom fokozatos eltűnését leíró dialektikai formula értelmében.”

Mindez nem változtat azon, hogy a kommün példája és hősiessége fél évszázadon át a „kommunista világ” egyik legfontosabb mítoszának számított – el tudjuk képzelni, hogy különösen így volt ez a Francia Kommunista Párt (PCF) esetében. A párt számára is komoly előnyökkel járt mindez: a Kommün/1917 párhuzam egyrészt lehetővé tette a PCF Szovjetunió melletti hűségének állandó bizonyítását, míg másrésztől védelmet nyújthatott a pártot „hazátlannak” bélyegző hangokkal szemben is (a PCF identitásának alapját képezte ez a kettős kötődés). Ezzel a kommün végleg kiszakadt a republikánus hagyományból, többé nem egy eljövendő „szociális köztársaság” alapító harca volt (vagy legalábbis ennek a harcnak egy túlságosan forró, de mégis fontos epizódja, ahogyan a világháború előtti szocialisták tartották), hanem a bolsevik szovjet-orsz forradalomé.

Talán itt érdemes kitérnünk Trockijnak a kommünről írott szövegeire, hiszen azok távolról sem érdektelenek. Trockij sokáig élt Franciaországban (Október előtt, majd a harmincas években), lényegében a Komintern „francia felelőse” volt, kitüntetett szerepet játszott a fiatal Francia Kommunista Párt „bolsevizálásában” és így tovább – egyszerűen aligha meglepő, hogy nagyon is lényeges mondanivalója volt a kommünről is. De még a szó szoros értelmében vett „francia korszaka” előtt is igaz, hogy (nem szólva most a narodnyikokról, akik a kommün kommunalizmusában az orosz opriscsina nyugati képét látták meg) Trockij volt az egyetlen, aki már az 1905-ös orosz forradalom kapcsán szemrevételezte a kommün és az oroszországi szovjetek, illetve a két történelmi helyzet közti mély rokonságot: „egy gazdaságilag visszamaradott országban a proletariátus előbb hatalomra tud jutni, mint a fejlettebb országokban”, és egy ilyen helyzetben az orosz munkásoknak, a kommünhöz hasonlóan, olyan stratégiát kell követniük, amely kombinálja az abszolutizmus elleni küzdelmet a szocialista forradalommal.

Az 1905-ös forradalmat követő években Lenin még a mensevikek cárizmusellenes, burzsoáziával is összefogni akaró álláspontját érintő kritikái ellenére is kategorikusan visszautasítja, hogy a kommün példaként szolgálhatna az orosz mozgalom számára. A Szociáldemokrácia két taktikája című munkájában azzal a kritikával illeti a kommünt, hogy „összekeverte a köztársaságért vívott harc céjait a szocialista célokkal”, ezért „kormányzatára a mi jövendő [forradalmi demokrata] kormányunknak nem kell hasonlítani”. Lenin véleménye 1917-ben változik meg (főleg az Áprilisi tézisekre vagy persze az Állam és forradalomra kell gondolnunk), amikor a kommün már egyértelműen

modellként szolgál az oroszországi munkástanácsok (szovjetek) számára, amikor már „dialektikusan keveredik” a demokratikus köztársaságért és a szocializmusért vívott küzdelem.

Trockij 1917 után természetesen teljesen egyetért ezzel a meglátással (amit, mint láttuk, végül is ő talált ki: a forradalmaknak aligha van jobb gyakorlati teoretikusuk Trockijnál, és aligha van olyan teoretikus, aki kevésbé használható nem forradalmi időkben, mint Trockij...), és mélyen egyetért azzal a leninista toposszal is, hogy a kommün bukását „egy bolsevik típusú centralizált párt hiánya okozta”.

Másrészről Karl Kautskyval vívott emlékezetes vitájában (Terrorizmus és kommunizmus, 1920.) a kommün példáját hozza fel a forradalmi terror szükségességére: „amikor a párizsi kommünt vérbe fojtották és zászlaját az ellenforradalmár gazemberek a sárba tiporták, sokan voltak olyan filiszterek, akik a reakcióval karöltve gyalázták a kommünárokat, mert kivégezték 64 túsukat, köztük Párizs érsekét. Marx azonban egy percig sem habozott megvédeni a kommün ezen véres akcióját.” Vagy: „a kommün gyöngé volt, mi, hogy beteljesítsük céljait erősekké váltunk. A kommünt elpusztították. Mi minden egyes csapást vissza fogunk adni hóhérjainak. Megboszszuljuk a kommünt, és revánsot veszünk.” Később Trockij újabb témát hoz be a kommünről szóló elemzéseibe: a demokrácia, a centralizmus és a forradalom közti viszonyrendszert.

A bolsevik párt szigorú fegyelmeinek tántoríthatatlan híveként álláspontja már jóval árnyaltabb: megkülönbözteti a kommünt mint a forradalmi harc egy pillanatának eszközét és a kommünt mint intézményt.

Ekkor már szó sincs arról, hogy a kommün megfeleltethető lenne a szovjeteknek: „amikor azt mondjuk, hogy »éljen a kommün«, akkor a hősi felkelést ünnepejük, nem a kommün intézményét, amely nem más, mint a helyi demokrácia szerve”.¹⁰ A bolsevikok hajlamosak voltak elfeledkezni arról a tényről, hogy a „végre megtalált politikai forma”, a „proletárdiktatúra modellje”, azaz a párizsi kommün *demokratikus intézmény* volt, választásokkal hozták létre (a „bizonytalanságai” is, amelyeket a bolsevikok vagy kispolgári jellegének, vagy amatőrizmusának tulajdonítottak, ebből a meghatározottságból eredt: igen, a kommün nem egy bolsevik párt volt). Rosa Luxemburg emlékezetes írásaiban próbálta felhívni a bolsevikok figyelmét, hogy a demokrácia felszámolásának milyen káros következményei lehetnek – természetesen hiába. Meglehetősen jellemző, hogy az állampárti gondolkodásban a kommün megfosztott minden politikai karakterétől, csak annak *szociális* jellemzője (munkásjellege) és a *hatalomgyakorlás* (heroikus, de kudarcra ítélt) küzdelme került említésre. A kommüntől ezzel elvették minden szorosán vett politikai tartalmát. Ezért van, hogy a kommünre való bolsevik *megemlékezés* mindig *újrateremtésének* lehetetlenné tétele is egyúttal.

No de mégiscsak: azzal, hogy a bolsevikok egyértelmű párhuzamot vontak a párizsi kommün és a szovjet-orosz októberi forradalom között, a kommün az első világháború végén aktuálisabb volt, mint valaha: a kommunista sajtó óriási teret szentelt minden évben az eseménynek, a kommün történetét feldogozó írásokat többször újra kiadták (Louise Michel és az Internacionálé szerzője, Eugene Pottier kultusza is erre a korra tehető, és tulajdonképpen a párt propagandájának köszönhető, sőt tulajdonképpen Marxnak A polgárháború Franciaországban című munkája is ekkor lett igazán olvasott), a Falhoz való éves zarándoklat több tízezer embert megmozgató kötelező rituálévá vált – mindebben a kommunista párt hegemon szerepe megkérdőjelezhetetlen volt. A párt, a bolsevik pártokra oly jellemző hibátlan propagandagépezettel, a Kommünből olyan „protoszovjet” eseményt varázsolt, amit semmilyen más politikai erő sem tudott ellensúlyozni. A kommün a jelenben

nagyon is komoly jelentőségű eseménnyé vált, a fiatal párt harca radikalizmusának, a múlttal való szakításának szimbólumává. A két munkáspárt külön felvonulásokat szervezett, általában a kommunisták tízszer többen voltak, mint a szocialisták, akiknek a kommün továbbra sem jelentett a jelenben valamiféle politikai mondanivalóval bíró történelmi eseményt. A megemlékezés nekik inkább kötelesség volt, míg a kommunisták számára a múltat jelenbe fordító szimbolikus tett.

A kommün mártír volt (mint láthattuk leginkább saját mérsékeltségének áldozata), avangárd (1917-é és a jövőendő forradalmaké) és tántoríthatatlanul kombattív – a fiatal pártnak éppen erre a három tulajdonságra volt szüksége. A kommün arra is lehetőséget adott, hogy a PCF egyszerre legyen a nemzeti forradalmi hagyományok örököse (természetesen egyetlen örököse) és az orosz forradalom franciaországi megtestesítője – a véres felkelés emléke nagyon is jól kiegészítette a párt gyakorlati politikáját, amely (a Komintern irányvonalát követve) kizárt minden szövetséget az osztályáruló „szociálfasisztákkal”, a „versailles-i köztársaság” híveivel. A marxizmus–leninizmus boszorkánykonyhájának minden ismert receptjére szükség volt olyan mobilizációs erejű anakronizmusok képviselőire, mint ahogy a párt lapja, a L’Humanité érvelt „a szocializmus hazájának védelmében”: „Mindenki a Kommünárok falához az új versailles-iek ellen, akik fenyegetik a szovjet kommünt!” Ezeknek a nagy terjedelmű, de végtelenül repetitív cikkeknek a tanulsága az lehet, hogy a kommunistáknál a kommün már nagyon is gyakorlati mondanivalóval bírt, szó sem volt már a háború előtti romantikus mártírről, másrészt számukra a kommün „egyetlen blokkot” jelentett, hallgatás övezte a kommünárok közt fennálló nagyon is lényeges ideológiai különbségeket, az esemény történelmi értékelésének számtalan változatát: a kommün a szovjet forradalom előjátéka volt, és semmi más. A megemlékezéseknek nagyon hangsúlyosan volt „ellenkulturális” karakterük is, ahogyan a párt egyik vezetője, Paul Vaillant-Couturier fogalmazott 1933-ban: „hagyjuk meg július 14-ét az ellenfeleinknek, a mi ünnepünk március 18-a, a szovjet forradalom évfordulója, amely először adott hazát a dolgozóknak”.

Mint ismeretes, a Népfrent-politika Komintern általi meghirdetése alapvetően változtatta meg a kommunista pártok irányvonalát: a szociálfasisztákból hirtelen a közös antifasiszta frontban való szövetségesek lettek. Ez egy pillanatra újra élővé tette az utcákat uraló munkásokban rejlő kommünképet, most már mint az antifasiszta front harcosaiét: „február 6-án [1934-ben a két nagy baloldali párt által az utcára vitt munkások akadályozták meg a fasiszta hatalomátvételt Franciaországban] Párizs immár második alkalommal mentette meg a köztársaságot” – írta a kommünre utalva Vaillant-Couturier. A Népfrent választási győzelme után, 1936-ban a kommün emléke a csúcson volt: a szokásos évi felvonuláson, amely alig követte a sikeres választásokat, félmillió ember vett részt, köztük a szocialista Léon Blum, a Népfrent-kormány leendő miniszterelnöke. De ez valójában inkább kivételes eset volt, a Népfrent-politika meghirdetésével minden megváltozott. A kommün inkább zavaróvá vált, hiszen az új politikai irányvonal az antifasizmus, a demokrácia megvédése volt a radikálisokkal szövetségben, akik a lehető legkevésbé akartak hallani a kommünről. Másrésztől magának a népnek a reprezentációs módja is megváltozott: a mártír kommünt, az utolsó eszközöként fegyverekhez kapó, barikádokon életét áldozó népet felváltotta a Népfrent diadalmas, az utcákat uraló népének reprezentációja. A kommünről való megemlékezés kötelező rituálé maradt, azonban ehhez a reprezentációhoz már a nagy francia forradalom sokkal jobban illett, mint a kommün, amelyet lassan a PCF is magára hagyott, hogy mitológijában privilegizált helyet biztosítson az 1789-es forradalomnak.

A második világháború érdekes színfoltja volt, hogy valóban szinte újjáéledtek a francia-porosz háború eseményei – legalábbis a reakció képzeletében. A francia politikai osztály 1940 júniusától a kapitulációnál nagyobb veszélynek tartotta a kommün újjászületését, ezúttal a már

illegáltságban levő PCF vezetése alatt... Maxime Weygand tábornok, a francia haderő feje komolyan tartott attól, hogy Maurice Thorez, a párt első embere hazatér Moszkvából, és az élére áll egy esetleges patrióta, baloldali, „kommünár” felkelésnek.¹¹ Elég rosszul ismerték ahhoz a pártot, hogy elhiggyék: az éppen „az imperialisták háborújában” pacifizmust képviselő Szovjetunió akarata ellenére ilyen kalandban részt vállalt volna. Mindenesetre ez a félelem is (talán csekély) szerepet játszhatott a III. Köztársaság gyors halálra ítéelésében és Pétain uralomra jutásában. Amikor azonban a Szovjetunió megtámadása után a kommunisták is csatlakoztak az ellenálláshoz, a kommünből természetesen a nemzeti ellenállás szimbóluma lett, a kollaboránsokból versailles-iak, a náci megszállókból „poroszok” és így tovább.

A második világháború után a Falhoz vezető zarándoklatok a lehető legnagyobb természetességgel éledtek újjá a baloldali pártok és szakszervezetek szervezésében, ráadásul a hely szimbolikája alapvetően módosult azáltal, hogy a kommunista párt (valójában már a harmincas évek végétől, Henri Barbusse hamvainak idehelyezésével), a Kommünárok falát körülvevő területből munkásmozgalmi, ellenálló, antifasiszta temetkezési helyet csinált (majd igen természetesen ide kerültek a zsidó és más deportáltakra, a koncentrációs táborok áldozataira emlékező „sírhelyek” is). Mindenesetre a Kommün emléke egyre halványult, így a Falhoz való felvonulások is egyre veszítettek jelentőségükből: a tömeges felvonulások helyett a két baloldali párt csak delegációkat küldött az ötvenes évektől, az SFIO 1958-tól lemondott erről is, és a parlamenti csoportjában emlékezett meg a kommünről, a kisebb balos csoportok és a PCF még kitartottak, de például 1965-től a kommün napja eltűnik a L'Humanité címlapjáról is.

Az 1968-as forradalom idején a barikádokkal együtt a kommün is visszatérni látszik (az elfoglalt Sorbonne neve „Diákkommün”) – azonban ennek semmi köze sem volt valamiféle múltidézéshez: a kommün kint van az utcákon (éppen májust írunk, ugyebár), nem az emléke él, hanem maguk az események idézik meg a kommün valóságát. A francia '68 védjegyének számító barikádok, az utcaövek felszedése (aminek stratégiai jelentősége ekkor már nem nagyon volt) nem egyszerűen a múlt „megidézését” vagy szimbolikus újrajátszását jelentette, hanem azt a nagyon is szándékolt „tigrisugrást a múltba”, amely a nagy forradalmak (elsősorban persze mégiscsak a kommün) szellemének életre hívásával kísérelte meg az elnyomás ördögi körének a szétzúzását. Alighanem ez a feléledő múlt volt az, amely igazán kiemelte a francia '68-at a hatvanas-hetvenes évek többi lázadása közül – noha az amerikai „68” alighanem társadalmilag fontosabb esemény volt, az olasz pedig újszerűbb és főleg sokkal radikálisabb. A '68-at követő „ellenforradalom” idején a kommün éppúgy halott, mint az utca, hogy még egyszer a centenáriumon újjáéledjen: a különböző politikai csoportok által szervezett tömeg majdnem annyi embert mozgat meg összességében, mint a híres 1936-as felvonulás a Kommünárok falához. A megemlékezők 1971-ben a kommünt felidézvén alighanem valójában '68-at „siratták”: joggal.

Az „újbalos” kommünkép, azaz a „város visszahódításának”, a „közvetlen demokráciának”, a „megvalósult utópiának”, a „hatalmas kollektív mulatságnak” a kommünben való reprezentációja (amely hatott a történetírásra és viszont) természetesen elsősorban a kommunista párt kommünképe ellen irányult.¹² A centenárium sokszínű (a *gauchiste* csoportok majd mindegyike külön emlékezett meg) kommemorációja frontális támadást intéz a PCF kommünt illető hegemoniája és beszédmódja ellen. A kommün nem a pártfegyelem és a mártírium ünnepe többé, a párt kommunistái pedig nem a modern idők kommünárjai. A párt a kommünt illetően is valamiféle *splendid isolation* állapotába szorul: az általa uralt vörös külvárosokban (például az utcanevekben) a kommün emléke tovább él, azonban ekkor már csak mint a pártnak a világtól elzárt saját mítosza. A PCF centenáriumra szervezett konferenciája a teljes aggkori elbutulás szomorú példája volt: a népi

demokráciákból meghívott történészek üres és kínos fecsegése („a kommün győzelmet aratott a szocialista Bulgáriában”, a szocialista Csehszlovákia hűséges marad a kommün szelleméhez”, „a kommün tapasztalata hozzá segített minket, hogy Lengyelországban véget vessünk bizonyos negatív jelenségeknek”, azaz a gdanski és gdyniai munkássztrájkoknak...) jobban mutatta, mint bármi, ezen párt lassú agóniáját.

De a centenárium leginkább a kommün hatyúdának bizonyult: az esemény emléke egyre halványodni látszott, 1871 hagyománya egyre kisebb szerepet kapott a jelenkori politikai küzdelmekben, a szereplők önazonosságának, történelmi tradícióinak keresésében és így tovább. Ezentúl leginkább kulturális esemény lesz a Falhoz való zarándoklat, a kommün emlékének pedig alighanem jót is tett, hogy megszabadult 1917 (és persze az utána következő szovjet korszak) egyre nyomasztóbb súlyától. A kommün tradíciója túlélte két világháborút, kiváltott komoly politikai hatásokat, hatalmas tömegmozgalmak inspirációs erejeként szolgált: páratlan jelenség, talán csak május elseje versenyezhet vele (de május elseje, mint jól tudjuk, nem egyszerűen kommemoráció).

A kommün mint a nagy nemzeti elbeszélés része?

A hetvenes-nyolcvanas években minden nagy ívű politikai elképzelés lassú kimúlása, a baloldali radikalizmus visszaszorulása, a „nagy elbeszélések” vége, az „utópiák” elmúlása közegében a kommün emléke egyszerre halványul el – és kezdődik meg a nemzeti emlékezetbe való beemelése. Pierre Mauroy volt az első hivatalban lévő miniszterelnök, aki 1981-ben, a nagy, szimbolikus baloldali választási győzelem után részt vett a Falnál való megemlékezésen, amely 1983-ban hivatalosan is „nemzeti emlékhellyé vált”. A szocialista Laurent Fabius 1998-ban a nemzetgyűlés elnökeként már a kommünről (1789, 1830, 1848 és 1936 sorába illesztve) úgy beszélt, mint olyan értékek megtestesítőjéről, amelyek „összekötik a nemzetet”.

Még jellemzőbb volt, hogy a kommünt „az egységes nemzeti emlékezetbe” integrálni kívánó gesztusok jobboldalról is érkeztek: 2003-ban a gaulle-ista Christian Poncelet, a szenátus elnöke, a Luxemburg-kertben állított emléktáblát az ott lemészárolt kommünárok tiszteletére, magasztalva a „föderáltak” patriotizmusát, akik „immár részei közös nemzeti történelmünknek”, hiszen „1871-ben a kommün volt Franciaország”.¹³ Ostorozva „a néptől félő jobboldalt”, leszögezi, hogy ezek a „republikánusok” (értsd: a kommünárok) voltak a megtestesítői a „francia kivételességnek”, „szimbólumai az emberiség számára mindig példát mutató, sugárzó Franciaországnak”.

Úgy tűnt, hogy az esemény politikai „kihülésével” párhuzamosan a kommün valóban „a nemzetet összekötő” tradíciók egyikévé válhat, azonban a kilencvenes évek végétől, elsősorban a keményvonalas jobboldal újjászületésével, a kommünt övező ideológiai antagonizmusok újra élessé váltak. Hiszen, hacsak nem úgy értéklik, mint az említett Poncelet, hogy a kommün végeredményében szociális köztársasági kísérlet volt, amelyet a liberális köztársaság tiport el, akkor nehezen képzelhető el, hogy gyökeresen mást ajánljon ez a jobboldal, mint amire eddig is képes volt: azaz a legjobb esetben a felejtést, a legrosszabban pedig a régi versailles-i toposzok emlegetését.

Mostanában, párhuzamosan természetesen a minden területen érezhető reakciós fordulattal, inkább az utóbbi jellemző. Csak két példát szeretnék mondani a kommün emlékét is illető reakciós fordulatra. Hatalmas könyvsiker volt (később tévésorozat készült belőle) Loránt Deutsch *Métronome* című könyve, amely képzeletbeli városi séták keretében meséli el Párizs történetét az olvasóknak. A könyv lényegében

a királyság Párizsának dicshimnusa, ahol még a nagy forradalom is csak a pusztításai révén említődik, a kommünképe (azon a három-négy helyen, ahol szóba kerül, Deutsch a *damnatio memoriae* módszerét is feleleveníti) pedig egy vandál orgiára emlékeztet – a több mint egymillió olvasó épülésére, aki városáról egy versailles-i időkre emlékeztető képeslap mélységében tájékozódhat. A szintén több százezer példányban eladott *Historiquement correct. Pour en finir avec le passé unique* (a legdurvább reakciók Franciaországban is „tabudöntők”) című könyv szerzője, Jean Sévillia a kommünt „a városba jövő vidéki szegények és gonosztevők véres terrorjának” tartja, akik „olyan bűzös kerületekben éltek, amelyekben tombolt a bűnözés, az alkoholizmus és a szexuális kicsapongás”. Ezeket az egyébként többnyire részeg („a kommün alatt az abszintfogyasztás 500 százalékkal nőtt”) csavargókat „a blanquisták és a vesettek – *enragés* – manipulálták”. Persze ismét előkerül az antipatriotizmus vádja is (már nemcsak a kommünárokkal, hanem a mérsékelt köztársaságiakkal szemben is! – ez igen lényeges körülmény), hiszen a párizsiak ahelyett, hogy a katonai vereséggel foglalkoztak volna, „III. Napóleon bukását ünnepelték”. Láthatjuk, a szerző minden ízében versailles-i, és ez távolról sem a mai szélsőjobboldal: Sévillia a Le Figaro című jobboldali napilap főszerkesztő-helyettese. És persze az is figyelmet érdemel, hogy az ilyen „tabudöntés” mai reakciós korunkban mivel jár: az állítólagos „vörös elfogultságot” kiküszöbölendő egyenesen a legkeményebb reakció beszédmódját ajánlják nekünk, ráadásul már nem valamiféle zárt szélsőjobboldali közegből¹⁴ (a fentebb említett két könyv egészen bizonyosan a napjainkban a kommünről leginkább olvasott munka).

Lényegesebb azonban, hogy némiképpen a reakciós fordulatra való válaszként (másrésztől persze a mainstream baloldal impotenciájának kritikájaként, a társadalmi radikalizmus újjáéledése jegyében) a libertárius kommün is feltámadt poraiból. Persze jóval kevésbé, mint valamely konkrét politikai-társadalmi program képviselője, inkább mint a mindennapi életünk felszabadítására törő felkelés kulturális reprezentációja. Ebből a reneszánszból is két művet szeretnék megemlíteni. Az egyik Peter Watkins 2000-ben forgatott majdnem hatórás (még a vágott verzió is három és fél óra) *La Commune (Paris, 1871)* című filmje – amely nem hossza, hanem alapötlete és kivitelezése okán nagyszabású munka. A filmben csak amatőr színészek játszanak, főleg a kommün egyik bázisának számító Popincourt-negyed lakói (ma már ez és tulajdonképpen Belleville nagy része inkább „bobo”-környék) – ráadásul a rendező igen nagy szabadságot adott nekik: ők maguk találták ki a szerepüket, a párbeszédet, saját maguk végeztek „kutatásokat”, hogy mindez meg is feleljen valamennyire a történelmi valóságnak. Nagyon érdekes megoldás az is, hogy Watkins lefilmezte azokat a vitákat is, amelyek a különböző jelenetek tartalmáról szóltak (azaz lényegében arról, hogy a szereplőknek mi a véleményük a kommün eseményeiről), majd mindezeket bele is építette a film végső változatába. A mű így tényleg azt ábrázolja, ami a kommün lehetett: egy igazi párizsi esemény, amelyet a közvetlen demokrácia és a forró hangulat jellemzett, amely mindig produktív volt, és gyakran kaotikus, ahol a „szereplők” a maguk urai, ők irányítják az életüket – nem hagyják a „képviselőtük” dolgát az 1871-es politikusokra vagy a 2000-es filmrendezőkre... Watkins tehát nagyon is hatékonyan ábrázolja a kommün mélytörténetét, azaz a népi klubokban és negyedekben uralkodó atmoszférát. Túl a demokrácia 1871-es libertárius prezentációján, a film szándékosan anakronisztikus is: a XIX. századi kosztümökbe öltözött szereplők a jelenkori társadalmi-politikai kérdésekről is beszélgetnek (vagy például a városnegyed mostani jellegzetességeinek megfelelően távolról sem csak fehérek tűnnek fel a filmben, így például a beavándorlás kérdése is szerepet kap persze), ami kiegészül a tömegmédiákat illető kemény bírálattal (az eseményekről a „*TV Versailles*” közvetít...). Ezt a libertárius kommünképet (amely már mérföldekre van a leninisták etatista, egy centralizált párt hiányán kesergő hagyományos kommünábrázolásától) sugárzó filmet, ha nem is látták milliónyian, de akkoriban komoly viták voltak róla, némi ismertséget is kölcsönözve az alkotásnak.

Ezzel szemben a kommün „anarchizáló” újjászületésére hozott másik példánk igazi könyvsiker volt, a híres libertárius képregényrajzoló Jacques Tardi 2001 és 2004 között megjelent négykötetes képregény-sorozata, a *Le Cri du peuple* (ez a képregény alapjául szolgáló 1998-ban megjelent Jean Vautrin-regény címe, egyébként pedig a „Le Cri du peuple” volt Jules Vallès híres napilapja a kommün idején). A gyakran személyes szálakon futó, de a történelmi hűséghez ragaszkodó mű (ebben elsősorban Maxime Vuillaume *Mes cahiers rouges, Souvenirs de la Commune* című munkájára támaszkodik Vautrin és Tardi) a kommün negatív jelenségeit sem hallgatja el, mint például a teljes katonai szervezetlenséget, a mindenhol árulókat látó kollektív paranoiát a Véres Hét alatt, ami végül a túsok kivégzéséhez vezetett. De Tardi mindeneelőtt anarchista mozgalmár, aki a Véres Hét leírásában is elsősorban a kommünárok hősiességét és a versailles-iak vadállati kegyetlenségét hangsúlyozza – és persze számára a kommün „sosem halt meg”: az utolsó kockán a romokon két fiatal túlélőt, Lilit és Ziquet-t látjuk, felemelt ököllel kiáltják: „*Ni dieu, ni maître!*”...

A szélsőjobboldal és a libertárius milió mellett 2012-ben a legváratlanabb helyről került elő újra a kommün: a republikánus, „jakobinus”, „kokárdás” baloldali Jean-Luc Mélenchon kampányában.³⁶ Mélenchon Bastille téri választási nagygyűlését a párizsi kommün kitörésének évfordulójára időzítették. A Baloldali Front (amelynek része a kommunista párt is) igazi posztkommunista eseményt faragott a kommün emlékéből, ahol az „állampolgári forradalom” azt jelenti, hogy Mélenchonra szavazunk, a „felkelés” pedig egy VI. Köztársaságról tartott népszavazás. A kommün évfordulóján büszke francia trikolorok alatt menetelt a nép (ez Franciaországban amúgy sem szokás a baloldalon), mintha a trikolor nem a Kommünt vérbe fojtó versailles-iak lobogója lett volna, a hangszórókból pedig a Marseillaise szólt, a kommünárok sírján felépült III. Köztársaság himnusza.

1 Skrupulózusabb francia történészek megemlítik, hogy a kommün idején a „communeux” kifejezés volt használatos a végül elterjedt „communards” helyett, amelynek némi pejoratív kicsengése volt (és talán van).

2 A kommün legendájához hozzátartozik hangsúlyos internacionalizmusa, a külföldiek benne játszott szerepének kiemelése és így tovább. Ez alapvetően kétségtől igaz, azonban azt is le kell szögeznünk, hogy ez az internacionalizmus távolról sem volt konszenzuális a kommünárok táborában. Egyébként éppen a magyar Frankel Leó XIII. kerületi megválasztása után határozták el, hogy külföldiek is tagjai lehetnek a kommünnek (itt: az irányító tanácsnak). Azonban ez nem jelenti azt, hogy problémamentes volt külföldinek lenni a kommün napjaiban: ez gyakran elegendő volt ahhoz, hogy valakit „kémkedéssel” vádoljanak. Nem az internacionalizmus, hanem a patriotizmus volt a felkelés „cementje”, amely maga is a város és a haza védelmében tört ki. A különböző becslések a külföldiek számát 3-4 százalékra teszik a kommünárok között (sokan voltak közülük fontos funkcióban), a megtorlás pedig gyakran őket érintette a legsúlyosabban, ahogyan az egyik rögtönítélő bíróság parancsnoka írta jelentésében: „a külföldieket azonnal kivégeztük”.

3 Nem fogunk erre a továbbiakban kitérni, de nyilvánvaló párhuzamot lehet húzni a párizsi kommün reakciós „leírása” és a Magyar Tanácsköztársaság (a „kommün”, ahogy akkor aligha véletlenül nevezték) hasonló körökben divó jellemzése között (ami ma lényegében az egész magyar jobboldal közös krédóját jelenti): „patkánylázadás”, nálunk külföldiek fájó hiányban egyszerű zsidózás, hazaárulózás (miközben az ellenfeleik jöttek vissza idegen szuronyokon), a háborús vereségért (itt: Trianonért) való felelőssé tétel, az igazi metafizikai gonosszal való azonosítás, a felkelők alacsonyabbrendűségének (aminek oka természetesen társadalmi osztályuk) hangsúlyozása, mindezekkel a megtorlás vadállati kegyetlenségének igazolása és így tovább.

4 A „Szent Szív” kultusza a XIX. században már a legreakciósabb monarchizmushoz kapcsolódott, a Második Császárság ideje alatt pedig egyenesen a Pápai Állam védelméhez. A kommün után a Montmarte hegyén először egy Bastille-hoz hasonló erődöt akartak emelni, a népi negyedek féken tartását elősegítendő. Mikor Thiers-t megbuktatván MacMahon és vele a monarchista ultrakatolikusok kormányra kerültek, akkor került előtérbe a Sacré Coeur bazilika építése, mint amely a szimbolikus helye „a nemzeti bűnök megvallásának és az isteni igazság diadalának”. Az alapkövet 1875-ben tették le, a bazilika végül 1897-re készült el (a késlekedést az okozta, hogy a mérsékelt köztársaságiak vagy éppen a különböző „libre-penseurs” szervezetek sem nagyon rajongtak a klerikalizmus eme szimbólumáért), rajta az „Ordre moral” kommünt érintő krédójával: „Gallia poenitens”. A Sacré Coeur építéséről, jelentéséről a város történetében I. David Harvey: *Paris, capitale de la modernité*, Paris: Les Prairies ordinaires, 2012., 489–529.

5 Ha a kommün jellemző „tulajdonságát” keressük, akkor az távolról sem az erőszak volt, hanem inkább a „bonhomie” (az egyszerű, naiv jóakarát), amely persze kiegészült a különleges körülmények között, ahol végre mindenki szóhoz juthatott, a városra ma is oly jellemző párizsi „nagyfőfajúsággal” („la grande gueule parisienne”). Azok a felkelők, akik a klubokban, negyedükben a lehető „legterroristább” nyelvezetet használták, valójában igen kevésbé voltak félelmetes figurák. Ugyanazok, akik végre szót kaptak a saját életük dolgaiban (a kommün elsősorban erről szólt, ezért volt olyan kaotikus, anarchisztikus – és végtelenül vonzó), és „egyszerre négy guillotine” működését követelték az árulókkal szemben”, valójában egyet „használtak”: azt is felgyújtották mint az önkényuralom szimbólumát... A kommün sokkal inkább volt hatalmas rendetlen mulatság, mint barbár, véres orgia, ahogyan a versailles-i leírások tartották.

6 Könyvében Malon 25 000 áldozatról beszél, csak a Véres Hét kapcsán (ebből 20 000 kivégzetről). Az 1880-as évekre a konszenzusos (azaz a kormány által is elismert) szám 30 000 lett, a legfrissebb kutatások az áldozatok számát 7000 és 15000 közé teszik (a legtöbben inkább az utóbbi felé hajlanak) – ami még mindig elképesztő szám ebben a későbbi korokhoz képest kevésbé kegyetlen korszakban. A kommünnek a végső összecsapás előtt legfeljebb 25000 fegyverese lehetett, azaz ezek a számok (a mintegy 5000, főleg Új-Kaledóniába deportálttal kiegészítve) azt mutatják, hogy a megtorlás csaknem teljes volt, egy kommünár előtt három sorslehetőség állt: az azonnali kivégzés, a deportáció vagy az emigrálás.

7 Legalábbis ez volt a helyzet Spanyolországban és Olaszországban: mindkét latin országban a Kommün tapasztalata a „republikánus egység” végét (például Mazzinit a kommünt elítélő szavai véglegesen „körön kívülé” tették a szocialista mozgalomban) és a valódi, sokáig anarchista befolyás, munkásmozgalom kezdeteit jelentette. Ez talán a kommün legfontosabb közvetlen gyakorlati hatása volt, leszámítva persze az Internacionálé „szétverését”. Másrészt a kommün példája hozta el egy időre a két országban a „felkelések korszakát”:

Spanyolországban 1873-ban Barcelonában foglalták el az anarchisták egy időre a városházát, de hasonló események történtek Andalúziában is, Itáliában pedig 1877-ben Beneventóban robbant ki a híres Carlo Cafiero–Errico Malatesta-féle felkelés. Ennek a korszaknak vetett véget 1880-ban a Jurai Föderáció (az anarchista Internacionálé), amely lényegében áldását adta a „tett propagandájára”. Másrészt a kommün ellenhatása volt, hogy a liberálisokhoz közeledő angol trade unionok (és a különböző, alapvetően polgári szervezetek, mint az ún. Békeliga) elhagyták az Internacionálét. A spanyol ügyekről I. Joël Delholm: *La fédération espagnole de l'Internationale et la Commune de Paris (1871–1874)*, in: Gilbert Languier et Jérôme Quaretti (éd.): *La Commune de 1871: Utopie ou modernité?*, Perpignan: Presses Universitaires de Perpignan, 2000., 161–179. Az olasz és angol hatásokról: Léonard, 260–262. illetve 287–295.

8 „A legtöbb felkelő őszinte köztársasági munkás volt, aki azt hitte, hogy a felkelés révén védi meg a köztársaságot.” Clemenceau szavai ezek, aki talán a legkorábban érvelt az amnesztia mellett, sőt egyértelműen a monarchista többségű versailles-i nemzetgyűlés felelősségéről beszélt a felkelés kirobbantásában, amely alapvetően „republikánus volt”. Ezek a mérsékelt republikánusok alighanem igen jól látták, hogy valójában a kommün akadályozta meg a restaurációt: hiszen a helyzet 1815-re emlékeztetett, adva volt egy súlyos katonai vereség, külföldi megszállás és egy monarchikus többségű nemzetgyűlés. Így érthető volt, hogy számukra a kommün mint társadalmi forradalom vállalhatatlan volt, azonban nagyon is tisztában voltak azzal, hogy a köztársaságot végül is ennek a felkelésnek köszönhették.

9 Badiou számára a hipotézis történetének második szakasza 1917-ben, az orosz forradalommal kezdődik és 1976-ban, a kínai kulturális forradalom lezáródásával, az 1966 és 1975 között a föld minden táján jellemző mozgalmi fellángolás elcsitulásával ér véget. L. erről magyarul: Alain Badiou: „A kommunizmus múltja, jelene és jövője”, *Fordulat*, 5. sz.

10 Mindez nem akadályozta meg, hogy talán a francia trockisták (mindkét fő szárnyuk, azaz a „pablisták” és „lambertisták” is) voltak azon munkásmozgalmi irányzat, amely leginkább ápolta a kommün emlékét – gyakran a későbbi korokban már a sztálini ellenforradalommal szemben is, ahogy a IV. (trockista) Internacionálé egy 1992-es dokumentuma fogalmaz: „a munkástanácsok univerzális köztársasága, a munkásdemokrácia rendszere volt a kommün legfontosabb eszméje (...), ezt a munkásdemokráciát teremtette meg az 1917-es októberi forradalom is. A IV. Internacionálé alapításának célja az volt, hogy folytassa a kommün és az októberi forradalom küzdelmét, amelyet elárult a sztálini ellenforradalmi kaszt.”

11 Erről Louis Aragon is ír híres regényében: *Kommunisták*, Budapest: Szépirodalmi, 1953. Az 1940-es események mindkét oldal számára szimbolikus jelentéssel is bírnak: a baloldal számára 1870 után újra bebizonyosodott, hogy az „uralkodó osztályok” jobban tartanak a Népfronttól, mint a külföldi megszállástól, és inkább választották a kapitulációt, mint a munkások felfegyverzésével járó ellenállást. Míg a jobboldal szemében a Népfront a felelős „az ország meggyöngyítéséért”, ahol a szociális intézkedések tették lehetetlenné a fegyverkezési versenyben való francia helytállást és így tovább (ez gyakran kiegészül a Népfront „lezsírozásával”, amelyre főleg Léon Blum alakja ad lehetőséget).

12 Ahogyan a centenáriumon (egyébként együtt emlékezve a „kronstadti kommün” ötvenéves évfordulójára is) írta maró gúnnyal az anarchista Le Monde libertaire: „Louise Michel bizonyára támogatta volna nemcsak a moszkvai pereket, de a resztálinizációt, a prágai bevonulást vagy éppen a lengyel munkásokat eltipró progresszista harckocsikat is”.

13 Az, hogy Versailles egyúttal kollaboráns is volt, természetesen ténykérdés. A katonai fölényét annak köszönhetette, hogy Bismarck a francia uralkodó körök sorozatos kérésére végül május elején szabadon engedte a francia hadifoglyokat, őket sorozták be újra a kommün ellen. A katonai vereségben az is fontos (noha talán nem döntő) szerepet játszott, hogy a kommünárok nem védték a várost nyugati oldalról, ahol a porosz csapatok álltak (lényegében közös ellenségként kezelvén őket), akik azonban probléma nélkül átengedték Versailles-t, hogy az rárontson Párizsra.

Tetszik Az ismerőseid közül te lehetsz az első, akinek ez tetszik.

Kapcsolódó írások:

1. **Balázs Gábor: Nemzet és baloldal Franciaországban** „A köztársaság álruhás monarchia” (Pierre-Joseph Proudhon) A francia nemzetfelfogás...
2. **Balázs Gábor: 68-at végleg eltörölni...** Balázs Gábor 68-at végleg eltörölni... Konzervatív forradalom Franciaországban Azt...
3. **Csengery Kristóf: Hattyúlovag hegedűtokkal (Csiky Gergely: Prolik. Az Egri Gárdonyi Géza Színház a POSzT-on. Díszlet Cziegler Balázs, jelmez Füzér Anni, rendezte Máté Gábor.)** Lehetne a Kékszakállú vára is, de csak egy pesti, külvárosi,...
4. **Barkóczy Balázs – Gáll Attila – György Alexandra – Balogh Róbert: Túl a demokrácián – A Jobbikról** Az alábbi tanulmány a Jobbik Magyarorszáért Mozgalom szervezeti felépülésének és...
5. **Végel László: A párizsi és a budapesti virágfajták** Két utazás között néhány napot Újvidéken töltök. Megpihenek, aztán elzarándokolok...